

Pregledni rad
Primljen: : 14. 4. 2018.
Revidirana verzija: 1. 6. 2018.
Prihvaćen: 7. 6. 2018.

UDK: 343.353:351.746.2(497.11)
343.412
342.7
doi:10.5937/nabepo23-17166

POLICIJSKA BRUTALNOST I TORTURA SLIČNOSTI I RAZLIKE¹

Zoran Kesić²

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Brojne specifičnosti policijskog nasilja čine istraživanje ove pojave problematičnim, ali i izazovnim poduhvatom. Pored problema praktične prirode, istraživači ovog fenomena mogu se susresti i sa nekim konceptualnim ograničenjima, posebno u smislu definisanja predmeta istraživanja. Otuda je i naša težnja bila da u ovom radu preispitamo neka od postojećih shvatanja policijskog nasilja, a pre svih brutalnosti i torture, kao njegovih najindikativnijih izraza. Razmatrajući zajedničke karakteristike, ali i suštinske razlike između ove dve pojave, namjera nam je da otklonimo određene nedoumice u njihovom tumačenju, ali i da pronađemo što prihvatljivija određenja koja bi predstavljala bitan oslonac u definisanju predmeta nekih budućih naučnih istraživanja nasilja policije. Zaključak koji smo iz te analize izveli jeste da brutalnost i tortura poseduju sledeće zajedničke karakteristike: status izvršioca, okolnosti izvršenja, radnja izvršenja, oblik krivice (vinost izvršioca) i namjera. Nasuprot tome, ove dve pojave je moguće razlikovati prema sledećim karakteristikama: svrha (cilj) upotrebe, povod izvršenja, mesto (lokacija) dešavanja, reakcija (nivo tolerancije) i nosilac odgovornosti.

Ključne reči: policija, prinuda, nasilje, brutalnost, tortura.

¹ Rad je rezultat naučnoistraživačkog projekta pod nazivom *Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije*, koji finansira i realizuje Kriminalističko-policijska akademija iz Beograda. Ciklus naučnih istraživanja 2015–2019. godine. Rukovodilac projekta je prof. dr Biljana Simeunović-Patić.

² zoran.kesic@kpa.edu.rs.

Uvod

Imajući u vidu svojstva izvršioca i specifičnu prirodu policijskog autoriteta, uzimajući pritom u obzir raznovrsnost sredstava prinude koja stoje na raspolaganju pripadnicima policije,³ mogli bismo zaključiti da „policijsko nasilje“⁴ ima brojne manifestacije i varijacije. U literaturi, međutim, ne postoji jedinstveno mišljenje koja sve ponašanja treba svrstati pod ovu kategoriju. Šarolikoj tipologiji doprinela je upotreba različitih kriterijuma i polaznih osnova u definisanju, pa samim tim i klasifikovanju konkretne pojave, koji se kreću od veoma širokih do krajnjih svedenih.

Jedan od poklonika šireg shvatanja pod nasilje policije, između ostalog, svrstava i verbalno zlostavljanje, zastrašivanje i pretnje nasiljem, kao i opasne potere vozilom, koje predstavljaju fizičku pretnju ili ugrožavanje sigurnosti njenih učesnika (Prenzler, 2009:16). Sličan pristup zastupa i *Odbor za razmatranje žalbi iz Kvebeka*, ubrajajući u policijsko nasilje verbalno maltretiranje i neuljudnost, neprikladno korišćenje autoriteta ili zlostavljanje, ilegalne pretrase, upotrebu preterane sile pri hapšenju i neopravdano korišćenje vatrenog oružja (Bayley, 1996: 277). Postoje međutim autori koji u nasilje policije svrstavaju i *seksualno nasilje* – „situacije u kojima neka osoba doživljava seksualno degradirajući, ponižavajući, nasilnički čin, koji je policajac izvršio primenom sile ili zloupotrebom autoriteta (npr. kada policajka naočigled kolega pretražuje vaginu osumnjičene tražeći skrivenu drogu)“ (Dempsey, Forst, 2005: 306).

Svrstavanje u ovu kategoriju i nekih ponašanja za koja postoji opravdana sumnja da li ih uopšte treba smatrati nasiljem dodatno usložnjava ovaj ionako kompleksan fenomen. U tom pogledu, od gore pomenutih radnji policije verovatno najveće kontroverze izazivaju „ilegalni pretresi“ i „opasne potere“⁵ – šta god one značile. Pored toga, diskutabilno je da li pojedine verbalne rad-

3 Ilustracije radi, naš zakonodavac je stavio na raspolaganje pripadnicima policije sledeća sredstva prinude: 1) fizička snaga; 2) raspršivač sa nadražujućim sredstvom; 3) elektromagnetna sredstva; 4) službena palica; 5) sredstva za vezivanje; 6) specijalna vozila; 7) službeni psi; 8) službeni konji; 9) sredstva za zaprečavanje; 10) uređaji za izbacivanje mlazeva vode; 11) hemijska sredstva; 12) posebne vrste oružja i sredstava i 13) vatreno oružje (član 105 Zakon o policiji, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 6/16 i 24/18).

4 Nesporno je da nasilje predstavlja univerzalnu kategoriju. Shodno tome, izraz „policijsko nasilje“ koristimo prevashodno kako bi ovu pojavu izdvojili iz opšteg konteksta i da bi kroz njeno nezavisno sagledavanje mogli spoznati specifičnosti ispoljavanja nasilja u radu policije. Istina, korišćenje formulacije „policijsko nasilje“ (nasilje policije) na našem području se uglavnom vezuje za medijski prikaz konkretne pojave, dok se u naučnim i stručnim radovima ona retko pojavljuje, iako je u svetu to gotovo uobičajena praksa.

5 U tom smislu bi se i formulaciji „nasilnička vožnja“, a koja se sve češće koristi u literaturi iz oblasti bezbednosti saobraćaja, mogla uputiti ista zamerka. Videti čl. 41 Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 41/09, 53/10, 101/11, 32/13 – US, 55/14, 96/2015 – dr. zakon, 9/2016 – odluka US i 24/2018/.

nje (postupke) policijskih službenika treba smatrati nasiljem policije, makar u njegovom tradicionalnom shvatanju, koje u prvi plan ističe fizičku komponentu nasilja. Činjenica je, međutim, da je krivično zakonodavstvo zauzelo jasan stav po pitanju tzv. *verbalnog nasilja*, što se možda najbolje vidi na primeru krivičnog dela „nasilničko ponašanje“, koje između ostalog može biti učinjeno i „grubim vređanjem“.⁶ U tom smislu bi se i verbalno nasilje moglo smatrati osobenim vidom policijskog nasilja. Štaviše, „grubo ophođenje“ ponekad može dovesti do lančane reakcije, koja može usloviti prekomernu silu, pa čak i ekstremnu brutalnost. Shodno tome, neki autori su u pravu kada tvrde kako je „upotreba verbalnog napada prvi korak ka prekomernoj upotrebi sile.“ (Lobnikar, Meško, 2015: 350).

Nasuprot tome, mnogi autori policijsko nasilje sagledavaju isključivo u kontekstu *fizičkog nasilja* – postupci koji ishoduju fizičkim (telesnim) povredama ili smrću lica prema kome je sila korišćena. Svoju fokusiranost ka ovom vidu nasilničkog ponašanja Holms i Smit pravdaju činjenicom da „fizičko nasilje najjasnije definiše prirodu policijskog nasilja“ (Holmes, Smith, 2008: 6). Činjenica je da većina sredstava prinude u sebi sadrži fizičku komponentu, koja inače najpreciznije i određuje njihovu prirodu, ali i posredstvom koje se najbolje može izraziti suštinski nasilan karakter policijske prinude. Otuda i ne čudi ovakav fokus pojedinih istraživača. Pored toga, postojanje fizičkog nasilja je, zbog malog indeksa prikrivanja, najlakše spoznati, a time i najlakše naučno istražiti. U jednoj od prvih takvih studija, sprovedenoj 1931. godine u policijskom odeljenju grada Njujorka, Hopkins otkriva kako je prekomerna sila utvrđena u 166 slučajeva (23,4% svih slučajeva upotrebe sile), a najčešće korišćena metoda je udaranje osumnjičenog pesnicom (67 slučajeva). Pored toga je zabeležena upotreba gumenog creva (19 slučajeva) i kratke toljage (12 slučajeva), kao i čupanje za kosu (1 slučaj) (prema: Roberg, Crank, Kuykendall, 2004: 386).

Za razliku od fizičkog, *psihičko nasilje* je nesumnjivo slabije uočljivo, a time i teže za istraživanje. Uprkos tome, značaj ovog vida nasilja, posebno u sprovođenju torture, stavlja pred istraživača imperativ da u cilju celovitog sagledavanja policijskog nasilja, pored njegovih fizičkih oblika, sagleda i određene vidove psihičkog nasilja policije i da time bar delimično osvetli deo tamnog polja u kom se ova ponašanja uglavnom nalaze.

Očigledno je da policijsko nasilje, kao jedan složen fenomen, odlikuju brojni pojavnici oblici, koji se u literaturi nastoje objasniti korišćenjem različitih pojmova (kategorija, izraza). Među njima su se, pre svega po svojoj učestalosti, izdvojili pojmovi „brutalnost“ i „tortura“. Premda ih povezuju brojne zajednič-

⁶ Videti čl. 344 Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

ke karakteristike, brutalnost i torturu istovremeno razdvajaju i neke suštinske razlike, koje je moguće spoznati samo kroz njihovo nezavisno sagledavanje.

1. Brutalnost policije

Razmatranje policijske brutalnosti zahteva, pre svega, odgovor na pitanje kakva ponašanja i postupci se mogu svrstati pod ovaj pojam. Sam prizvuk reči *brutalnost* nedvomisleno ukazuje da je u pitanju ponašanje koje odlikuje *primena ekstremno visokog nivoa*, pre svega, *fizičkog nasilja*. U literaturi je, međutim, primetno da se termin brutalnost učestalo koristi kao zajednički naziv za više u osnovi različitih oblika policijskog nasilja. Tako su, na primer, ovim pojmom često objedinjeni i policijska tortura, pa čak i pojedini slučajevi lišenja života postupanjem policije (Cha-Jua, 2006: 55).

Posmatranjem brutalnost policije u ovako širokom kontekstu previđaju se njene brojne specifičnosti i razlike u odnosu na druge, inače veome bliske policijske postupke. Premda su te razlike u brojnim slučajevima očigledne, njih ipak nije uvek lako odrediti u realnim okolnostima. Štaviše, postoje situacije u kojima su policijska brutalnost i neki drugi vidovi nasilja policije toliko povezani (npr. kada tokom intervencije prekoračenje upotrebe sredstava prinude preraste u brutalnost policije) da je gotovo nemoguće ustanoviti o kom se postupku konkretno radi bez sagledavanja njihovih suštinskih razlika.

Krenk i Caldero, u tom smislu, posebno ukazuju na važnost diskinkcije između prekomerne sile i policijske brutalnosti, skrećući pritom pažnju na različite okolnosti i povode takvih ponašanja. Kako objašnjavaju ovi autori: „Kod prekomerne sile su se stekli uslovi za njenu upotrebu, ali policajac primenjuje veći stepen nego što je potreban (npr. koristi službenu palicu kako bi obuzdao osumnjičenog iako je zadatak mogao obaviti upotrebom fizičke snage). Policijska brutalnost je, međutim, mnogo ozbiljnija, jer predstavlja veliku neuravnoteženost između nepoštovanja prava građana i nivoa policijske sile (npr. upotreba službene palice nad osumnjičenim čiji je otpor savladan i kome su ruke vezane 'liscama').“ (Crank, Caldero, 2010: 220).

Dakle, u slučaju prekomerne sile policijski službenik je upotrebio silu većeg intenziteta od onog koji je neophodan za okončanje legitimno započete akcije. Primera radi, sredstva prinude nisu upotrebljena u skladu sa načelom srazmernosti, budući da intenzitet i količina njihove primene nisu bili prilagođeni izvoru i obliku pretnje. S druge strane, kod policijske brutalnosti, pored toga što je prekoračen dozvoljen nivo sile, *upotrebljena sila nije podržana legitimnom policijskom akcijom*. To dalje implicira zaključak da se policijska

brutalnost vezuje i za one slučajeve u kojim službenici policije koriste sredstva prinude iako na to nemaju pravo.

Imajući u vidu da je prekomerna sila povezana sa ostvarenjem legitimnog cilja, granicu između prekomerne i legitimne, tačnije na pravu zasnovane upotrebe sile, znatno je teže uočiti, pa time i precizno definisati konkretan postupak policije u datom slučaju. Nasuprot tome, u slučaju gde primena sile nije motivisana ispunjenjem legitimnog cilja niti su se stekli zakonski uslovi za njenu upotrebu, mnogo jasnije se postavlja pitanje odgovornosti lica koji takvu silu primenjuje. Shodno tome, policijsku brutalnost možemo nedvosmisleno okarakterisati kao nasilničko ponašanje.

Razlika između brutalnosti i „klasičnog“ prekoračenja upotrebe sredstva prinude ogleđa se i u subjektivnom odnosu policijskog službenika prema datom postupku. U tom smislu je vredno ukazati na sledeću definiciju: „Policijska brutalnost predstavlja namerno i nepravedno korišćenje sile od strane pripadnika policije, koji time svesno prekoračuju granice svojih ovlašćenja.“ (Fyfe, 1996: 165). Ovome treba dodati da se u slučaju policijske brutalnosti *dozvoljene granice upotrebe sile krše s jedinom namerom da se konkretno lice fizički povredi*. Time ovaj postupak zapravo predstavlja osoben vid zlostavljanja. S druge strane, „klasično“ prekoračenje upotrebe sile, iako takođe uključuje emotivnu reakciju, uglavnom nije praćeno zlom namerom policijskog službenika, već prevashodno težnjom da se konkretna problemska situacija reši na način koji se u datim okolnostima čini najlakšim i najefikasnijim.

Izvesno je da fizičko povređivanje predstavlja oličenje brutalnosti. Međutim, da bismo dati čin okarakterisali kao brutalan u pravom smislu te reči, nnete posledice moraju odražavati intenzitet korišćenog nasilja, a on se u ovom slučaju ogleđa u teškim telesnim povredama, pa čak i smrti lica prema kom je sila korišćena. To dalje implicira zaključak da se brutalnost može dovesti i u vezu sa upotrebom smrtonosne sile, ali samo u onim okolnostima kada se nisu stekli uslovi za njenu upotrebu (npr. kada je policijski službenik upotrebio vatreno oružje u nameri da određenu osobu liši života).

Suštinu policijske brutalnosti moguće je objasniti stavljajući je u odnos sa još jednim osobenim vidom nezakonite upotrebe sredstava prinude, za koji se u literaturi obično koristi formulacija „nepotrebna sila“ (eng. *unnecessary force*) – „predstavlja rezultat nestručnosti i nemara, a javlja se kad dobronamerni policajci nisu sposobni da reše situaciju u kojoj se nalaze bez nepotrebno ili preuranjenog pribegavanja sili.“ (Worden, 1996: 32). Dakle, u pitanju su one situacije gde policijski službenik svojim postupkom uslovljava potrebu za primenom sile.

Da pojasnimo. Ponekad konkretne odluke postupajućeg policajca pri susretu s građanima mogu doprineti stvaranju konflikta u kom je na kraju neophodno koristiti silu, iako za tim možda i nije bilo potrebe na početku susreta,

jer se konkretna situacija mogla rešiti i bez pribegavanja sili, odnosno nasilju. Do ovakvog ishoda obično dolazi kada policajci nepotrebno dovedu sebe u opasnost, koristeći pogrešnu taktiku dok prilaze potencijalno nasilnim licima ili situacijama, odnosno kada potencijalno nasilje iznenada postane stvarno i kada policajci shvate da im njihova otvorena i ranjiva pozicija ne ostavlja nikakvu drugu opciju nego da pribegnu primeni sile da bi se odbranili.

To dalje implicira zaključak da nepotrebna sila predstavlja rezultat *nehotične greške* policijskog službenika jer, iako legitimno upotrebljena u vreme intervencije, sila se mogla izbeći da je policajac bio sposoban da spreči potencijalno nasilan sukob. Za razliku od ovog neprikladnog korišćenja sile, policijska brutalnost, kao što smo već istakli, podrazumeva *svesno kršenje dozvoljenih granica upotrebe sile*, koje je rukovođeno jasnom namerom policijskog službenika da takvim postupkom nanese ozbiljne fizičke povrede licu prema kom interveniše. Ova distinkcija jasno ukazuje da nasilje policije može biti namerno i nenamerno, odnosno umišljajno i nehatno. Uzimajući u obzir prethodno opisane karakteristike, mogli bismo zaključiti kako brutalnost policije predstavlja namerno, svesno i umišljajno vršenje nasilja. Dodamo li ovome činjenicu da tom prilikom korišćena sila nije podržana legitimnom potrebom, onda za policijsku brutalnost možemo takođe reći da predstavlja osoben vid zloupotrebe ovlašćenja policije, i to ovlašćenja sadržanog u upotrebi sredstava prinude.

Brutalnost policije, međutim, ne predstavlja jednoznačan fenomen već ona, kao i nasilje policije uopšte, ima svoje varijacije. U tom smislu je vredno ukazati kako se u literaturi pravi razlika između dva osobena vida brutalnosti: • *instrumentalna* – postoji kada se brutalnost koristi u jasno definisane svrhe, a najčešće radi iznude priznanja ili povinovanja nekom naređenju i • *neinstrumentalna* – u ovoj situaciji nasilje je više izraz agresije i besa, koje se može javiti u okviru svakodnevnog policijskog posla, a najčešće tokom protesta i demonstracija (Babovic, 2000: 379). Bliska ovoj je i klasifikacija koja, polazeći od istog kriterijuma (motiv izvršenja), deli agresivnost u dve grupe: • *emocionalna* – predstavlja reakciju na provokaciju, bol, pretnju ili frustriranost, a prate je jaki osećaji (bes, srdžba) i • *instrumentalna* – agresivnost se aktivira svesno i usmerena je prema nekom cilju kako bi se taj cilj i postigao (Bieler, 1984: 162).

Uzimajući u obzir svrhu policijske prinude i uobičajene okolnosti pod kojima dolazi do njene upotrebe, izvesno je da ona uglavnom biva podstaknuta ostvarenjem nekom konkretnog cilja. Po toj logici bi se moglo zaključiti da policijski službenici najčešće pribegavaju i različitim oblicima nasilja kao sredstvu (instrumentu) za postizanje određenog cilja. U tom pogledu je moguće razlikovati dve situacije. U prvoj je cilj upotrebe nasilja upodobljen ispunjenju interesa službe, odnosno rešavanju konkretnog policijskog zadatka (npr. primenjeno je kao sredstvo za iznuđivanje iskaza od osumnjičenog lica, u cilju ra-

svetljavanje konkretnog krivičnog dela), dok u drugoj situaciji policijski službenik nasiljem nastoji ostvariti vlastiti interes (npr. da se osveti konkretnom licu), ili pak da time reši neki lični problem.

Za razliku od ovog instrumentalnog nasilja, postoji čitav niz okolnosti kada nasilničko ponašanje policijskog službenika oblikuju njegove emocije, odnosno trenutno raspoloženje. Činjenica je da su interakcije između policije i građana, koje se ostvaruju u trenutku intervencije, uglavnom praćene snažnim emocijama. U takvim okolnostima i postupci aktera konkretnog događaja bivaju oblikovani prirodom i karakterom emocija koje oni međusobno proizvode, što u krajnjem slučaju može rezultirati primenom nasilja, pa čak i njegovih ekstremnih vidova kakva je brutalnost. U ovom slučaju nasilničko ponašanje policijskog službenika zapravo predstavlja emotivnu reakciju na spoljne podsticaje, odnosno rezultat emotivnog stanja u koje je doveden.

Na složenu prirodu brutalnosti policije posebno ukazuje Kej n u svojoj analizi nastanka i razvoja policijskog nasilja. Kako ističe ovaj autor: „Policajci su pre 1900. godine minimizirali slućajeve hapšenja, uglavnom zbog ogranićenih mogućnosti transportovanja osumnjićenih do pritvorskih jedinica, zbog ćega je tzv. spoljna brutalnost bila oruđe za održavanje reda i mira na ulici. Evolucijom policije u formalnu instituciju socijalne kontrole i oslanjanjem na naućno utemeljene metode rada, lišenje slobode osumnjićenih i njihovo dovođenje u službene prostorije radi ispitivanja postale su uobićajene komponente policijskog rada. Oslanjajući se, međutim, na imperativ dobijanja priznanja za potrebe isleđivanja pojedinaćnih krivićnih dela, brutalnost se sa ulica preselila u zatvorene prostorije (pritvorske jedinice, prostorije za zadržavanje), gde je poprimila nove oblike i naćine izvršenja.“ (Kane, 2007: 6).

Na temelju ovog objašnjenja brutalnost policije bi se, uslovno, mogla podeliti na dva oblika. Prvi je, kako ga sam autor naziva, *spoljna brutalnost* – upotreba prekomerne sile *na javnom mestu*, i to prevashodno radi eksponiranja policijskog autoriteta i sprovođenja tzv. uliće pravde. Prateći ovu logiku, drugi vid bi mogli nazvati *unutrašnja brutalnost* – korišćenje prekomerne sile u službenim prostorijama i drugim *skrovitim mestima* radi ostvarenja jasno definisanih ciljeva, a najćešće zbog iznuđivanja priznanja. Premda i u ovom drugom slućaju korišćene nasilne metode poseduju elemente brutalnosti, za njih se u literaturi češće koristi izraz „tortura“. Ovo ujedno potvrđuje istinitost konstatacije da je „policijska tortura kategorija izvedena iz policijske brutalnosti“ (Babovic, 2000: 375).

2. Policijska tortura

Bitno polazište u sagledavanju ove pojave predstavlja definicija torture koju u svojoj studiji daje Džordž Skot. Po njemu torturu predstavlja „bilo koja procedura koja uključuje surovost, patnju i bol, a koja se sprovodi na nekoj osobi, pod bilo kojim okolnostima i sa bilo kojim ciljem, bez obzira da li se ona završava tim zlostavljanjem ili se nastavlja prekidom života.“ (Skot, 2005: 17).

Značaj ove definicije za generalno poimanje fenomena torture je nesporan. Pitanje je, međutim, da li u kontekstu jednog ovakvog opšteg određenja možemo dovoljno precizno sagledati specifičnosti policijske torture, a posebno da li je možemo razgraničiti od njoj bliskih pojava, kao što je na primer policijska brutalnost, koja se takođe može okarakterisati kao „surov postupak“ tokom kog žrtva može da pretrpi „patnju i bol“.

Pored toga, upitno je da li percepcija torture na kojoj insistira ovaj autor, a koja se značajno oslanja na srednjovekovni inkvizitorski postupak i tradicionalne forme mučenja, adekvatno odslikava policijsku torturu u današnjim uslovima. Istina je da neke aktuelne metode torture nisu daleko odmakle od mučenja iz doba inkvizicije, niti se svrha torture vremenom bitno promenila (ona se i dalje uglavnom koristi kao sredstvo u isleđivanju krivičnih dela). Ipak, za razliku od vremena kada je država institucionalizovala mučenje, podvodeći ga pod legitimnu praksu isleđivanja, sada imamo potpuno obrnutu logiku, gde se od države i njenih organa decidno zahteva da se uzdrže od ovakvih postupaka.

U tom smislu Klemenčić upotrebu mučenja povezuje sa tri osnovna načela: 1) Zabrana mučenja je apsolutna; 2) Mučenje je u gruboj suprotnosti sa temeljnim načelima civilizacijskog ponašanja, čak i ako se izvodi u blažim oblicima i u posebnim okolnostima; 3) Mučenje ne pogađa samo žrtve, već je ponižavajuće i za policajca koji ga izvodi, ukazuje, odobrava ili dopušta, što baca lošu svetlost na državu u celini (prema: Žaberl, Arlov, 2006: 66).

Dakle, u današnjim okolnostima, praćenim izraženom težnjom za širenjem civilizacijskih tekovina, svaki oblik torture, ali i bilo koji drugi vid nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, primenjen čak i u svrhe suzbijanja kriminaliteta, dobija potpuno drugačiju konotaciju, pa se samim tim i treba posmatrati drugačije u odnosu na njegovo tradicionalno poimanje. Imajući u vidu da se isleđivanje krivičnih dela danas odvija u potpuno drugačijem pravnom ambijentu, baziranom na nizu principa kojih su krivičnopравни subjekti dužni da se pridržavaju, za razumevanje torture je od posebne važnosti njeno pravno tumačenje.

U tom smislu posebno značajnom smatramo sledeću definiciju: „Izraz 'tortura' označava svaki akt kojim se jednom licu namerno nanose bol ili teške

fizičke ili mentalne patnje, u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obaveštenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za delo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanja tog lica ili vršenja pritiska na njega ili zastrašivanja ili vršenja pritiska na neko treće lice ili iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije, ako taj bol ili te patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom. Taj izraz se ne odnosi na bol ili patnje koje su rezultat isključivo zakonitih sankcija, neodvojivih od tih sankcija ili koje te sankcije prouzrokuju.⁷

Ova definicija nesumnjivo predstavlja jedno od najcelovitijih viđenja fenomena torture, što je čini ključnim putokazom ka naučnom sagledavanju ove pojave uopšte. Time ona predstavlja i bitan oslonac za definisanje policijske torture i identifikovanje nekih od njenih ključnih elemenata, kao što su: • *radnja izvršenja* – namerno nanošenje bola, odnosno teške fizičke i/ili mentalne patnje; • *cilj upotrebe* – iznuđivanje iskaza, zastrašivanje ili kažnjavanje i • *svojestvo izvršioca* – policijski službenik, ali i bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na podsticaj ili pristanak policijskog službenika.

Još jedan značajan izvor za bolje razumevanje suštine policijske torture predstavljaju standardi Evropskog suda za ljudska prava. Petrović (2010: 83–4) podseća da se po tim standardima postupanja ovlašćenih službenih lica prema drugim licima smatraju mučenjem ukoliko ispunjavaju sledeće uslove: • *delictum proprium* – može ga učiniti samo službeno lice ili drugo lice koje deluje u službenom svojstvu; • *dolus specialis* – potrebna je posebna namera, tj. ponašanje mora biti planirano ili dozvoljeno ne samo za nanošenje velikog bola i patnje, već i za dobijanje od mučenog ili nekog trećeg lica informacije ili priznanja, njegovog kažnjavanja za delo koje je on ili treće lice učinilo ili se sumnja da ga je učinilo, zastrašivanja ili prisiljavanja njega ili trećeg lica; • *dolus eventualis* – budući da je dovoljan i prećutni pristanak državnog službenog lica, gore pomenuti *dolus specialis* može biti i *dolus eventualis* (na primer kada policijski rukovodilac prećutno da pristanak na mučenje koje je učinjeno od strane njemu podređenih lica).

Rukovodeći se ovim karakteristikama možemo konstatovati da se policijska tortura odnosi isključivo na slučajeve u čijoj se pozadini nalazi država, odnosno njeni službeni predstavnici, koji *sa posebno izraženom zlom namenom nanose žrtvi ozbiljan bol i patnju*. Svojestvo izvršioca, opredmećeno u policijskom službeniku, i preduzimanje konkretnih postupaka u tom službenom svojstvu daju ovom postupku epitet „policijske“ torture.

⁷ Član 1 Konvencije protiv mučenja i drugih okrutnih i nečovečnih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja, ratifikovana Rezolucijom Generalne skupštine 39/46 od 10. decembra 1984, a stupila na snagu 26. juna 1987. godine.

Prilikom definisanja ove pojave važno je uzeti u obzir distinkciju na koju ukazuje Kelman, praveći razliku između torture kao **običnog zločina** (engl. *ordinary crime*) i kao vida tzv. *zločina (iz) poslušnosti* (engl. *crimes of obedience*). Kako objašnjava ovaj autor: „Mučenje se smatra običnim zločinom ako je izvršeno od strane individualnih službenika, na njihovu sopstvenu inicijativu, nasuprot politikama i naređenjima pod kojima oni funkcionišu. U osnovi fenomena mučenja je, međutim, to da ono uglavnom nije običan zločin, već zločin (iz) poslušnosti – zločin koji se dešava, ne nasuprot autoritetima, nego pod izričitim instrukcijama autoriteta za učestvovanje u delima mučenja, ili u nekoj sredini u kojoj se ovakva dela implicitno očekuju ili u najmanju ruku tolerišu od strane autoriteta.“ (Kelman, 2005: 126).

Posmatrajući policijsku torturu u ovom kontekstu mi ne samo da spoznajemo njegove različite manifestacije, već i postajemo svesni činjenice da se iza jednog takvog postupka mogu kriti *različite pokretačke snage* – sopstvena inicijativa policijskog službenika ili instrukcije neposrednih autoriteta. Iako je u oba slučaja izvršilac mučenja zapravo ista osoba, sam kontekst i povod izvršenja se bitno razlikuju. U prvom slučaju je najčešće u pitanju lična težnja policijskog službenika da rasvetli konkretno krivično delo ili pak da takvim postupkom kazni konkretno lice. Sama motivacija izvršioca da preduzme akt mučenja, a koja je u ovom slučaju presudno određena ostvarenjem ličnog interesa, približava ovaj postupak klasičnim vidovima mučenja, zbog čega bi se i mogao tretirati kao običan zločin.

S druge strane, posmatranje policijske torture kao *zločina (iz) poslušnosti* usmerava našu pažnju i na konkretnu strukturu autoriteta unutar koje se sprovodi sam proces mučenja, odnosno pod čijim okriljem deluje mučitelj. Reč je obično o situacijama u kojima iza mučitelja stoji njegov pretpostavljeni, koji zahteva od svog potčinjenog da bespogovorno sprovodi postupak mučenja ili pak toleriše takvu praksu, odnosno ne kažnjava njene izvršioce, stvarajući na taj način atmosferu u kojoj se zapravo delikti mučenja ohrabruju. U tom smislu je značajno sledeće objašnjenje: „Činjenica da neka kriminalna akcija služi različitim ličnim motivima ili se izvršava sa većim stepenom inicijative i ličnog angažovanja ne pomera je iz kategorije *zločina (iz) poslušnosti* sve dok se ta akcija podržava od strane strukture autoriteta ili dok izvršioци tih dela imaju dobar razlog da veruju da je ova akcija očekivana ili da se toleriše i verovatno odobrava od strane autoriteta.“ (Kelman, Hamilton, 1989: 50).

U težnji da što preciznije definišemo policijsku torturu bitno je ukazati na suštinske razlike između mučenja i drugih oblika nečovečnog i ponižavajućeg postupanja službenika policije. Iako i samo predstavlja vid ovakvog ponašanja, mučenje je u ranije pomenutoj Konvenciji UN posebno izdvojeno i rekli bismo s pravom stavljeno na prvo mesto. Time se očigledno želelo naglasiti da se ono u odnosu na druge oblike nečovečnog i ponižavajućeg ponašanja ističe po

svojoj okrutnosti, odnosno stepenu ozbiljnosti izazvanog bola i patnje, a koja se opisuje pridevima „ozbiljna“, „velika“, „surova“. Nasuprot tome, u praksi postoje brojni drugi vidovi nehumanog ponašanja, a koji se zbog svog karaktera i radnje izvršenja (pre svega jer nanose bol i patnju manjeg intenziteta i ozbiljnosti) ne mogu kvalifikovati kao mučenje (u pravom smislu te reči). Međutim, činjenica da i ovi postupci izazivaju fizičke i duševne patnje kod žrtve otežava njihovo razgraničenje od klasičnog mučenja.

Mada pravno nedovoljno definisani, nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje su dobili određenu formu kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava, koji je ove oblike zlostavljanja posmatrao kao suštinski istovetne sa mučenjem, uz tu razliku da se kod nečovečnog postupanja radi o nanošenju bola manjeg intenziteta, dok je kod ponižavanja naglasak više stavljen na psihičko trpljenje zbog povrede dostojanstva, nego na fizičku patnju. Prema stavu ovog suda, „jedan postupak se smatra ponižavajućim kada kod žrtve izazove osećaj straha, zebnje i inferiornosti, a koji ih može poniziti i obezvređiti i možda slomiti njihov fizički ili moralni otpor.“ (prema: Petrović, 2010: 82).

Inače, kao jedan od najpoznatijih slučajeva u kojima se Evropski sud za ljudska prava izjašnjavao o postojanju mučenja u postupcima policije Simović i Zekavica (2012: 252) izdvajaju predmet *Ireland v. United Kingdom App. No. 5310/71*. Postupak je pokrenut zbog ponašanja pripadnika britanske policije u Severnoj Irskoj prilikom saslušavanja lica osumnjičenih za pripadnost separatističkim snagama, a koje se zasnivalo na primeni tzv. pet tehnika dezorijentacije i lišavanja čulnih nadražaja: 1) navlačenje platnene vreće na glavu tokom ispitivanja; 2) izlaganje dugotrajnim neprijatnim zvucima i buci; 3) lišavanje sna; 4) uskraćivanje hrane i vode i 5) primoravanje osumnjičenih lica na dugotrajno stajanje na nožnim prstima uz zid. Dok je nezavisna komisija ove tehnike „intenzivnog saslušavanja“ okvalifikovala kao mučenje, Sud je imao drugačiji stav, smatrajući da pomenute tehnike ispitivanja ne predstavljaju mučenje, budući da nisu prouzrokovale patnju posebno jakog intenziteta koja odlikuje mučenje, već da je reč o nečovečnom postupanju. Ovakva odluka bila je motivisana činjenicom da islednici nisu bili u fizičkom kontaktu sa osumnjičenima i da nije bilo primene neposrednog nasilja.

Rukovođeni logikom da neki postupak može biti kvalifikovan kao tortura samo ako su naneti bol i patnja zaista ozbiljni, mnogi autori se prilikom razmatranja policijske torture usredsređuju na *svirepo fizičko zlostavljanje žrtve*. U tom smislu, posebno indikativan primer policijske torture desio se u Biharu, u Indiji, gde je u službenim prostorijama jedne policijske stanice kiselinom i žbicama bicikla oslepljeno 29 privedenih lica osumnjičenih za višestruka krivična dela (Bayley, 1996: 274). Međutim, današnji razvoj nauke i tehnike je, kako Milić (2005: 118) podseća, omogućio pojavu novih, suptilnijih, ali podjednako surovih metoda, koje podrazumevaju upotrebu različitih električnih

i elektronskih naprava i psihofarmatika. Pored toga što izazivaju veliku patnju i bol, prednost ovih metoda, u odnosu na klasične tehnike torture, jeste što uglavnom ne ostavljaju vidljive tragove primene, što dodatno otežava dokazivanje postojanja mučenja u konkretnim slučajevima.

Shodno tome i ne čude zapažanja kako u postupanju policije *metode psihičke torture* polako preuzimaju primat nad fizičkim zlostavljanjem, a kao neke od tih metoda u literaturi se navode: • smeštanje osumnjičenih u male, mračne ćelije; • dugotrajno ispitivanje pod jakim svetlom, bez hrane i vode; • pretnja oružjem uz ispaljivanje ćoraka u blizini osumnjičenog; • vožnja u liftu osumnjičenog koji pati od klaustrofobije (Roberg, Crank, Kuykendall, 2004: 387). U Japanu se sprovođenje policijske torture sve više povezuje sa postojanjem „surogat zatvora“ u kojima je rasprostranjeno psihičko mučenje, okrutan i nehuman tretman. Tortura uključuje dugotrajnu izolaciju, prekidanje sna i potpunu zavisnost od pritvorskog osoblja (traženje dozvole za sve postupke) (Bayley, 1996: 274).

Pod uticajem novonastale prakse dolazi do proširenja tradicionalnog tumačenja torture. Prema jednom od tih novijih shvatanja policijska tortura podrazumeva delo kojim policajci vrše: • *telesno zlostavljanje* – sredstvo fizičke prinude kojim se nanosi bol direktno na telu (na primer, batinanje) ili • *kvazitelesno zlostavljanje* – sredstvo fizičke ili psihičke prinude, koje nanosi bol indirektno na telu (na primer, lišavanje sna, izloženost hladnoći ili toploti ili primoravanje na sedenje ili stajanje u neudobnim položajima) (Wu, Beken, 2010: 559).

Međutim, čak i ako usvojimo ovakvo tumačenje, potrebno je ipak praviti razliku između, uslovno rečeno, težih i blažih formi torture. U tom smislu čini se opravdanim i pristup koji zastupa Beljanski, a koji pravi *razliku između mučenja u užem i širem smislu*, naglašavajući kako mučenje u širem smislu obuhvata i nečovečno postupanje i kažnjavanje. Pritom, osnovna razlika između mučenja u užem smislu i ovih postupaka, po mišljenju ovog autora, ogleda se u: • *intenzitetu nanesenih bolova i patnji* – nečovečno postupanje, za razliku od mučenja, karakteriše niži intenzitet bolova i patnji i • *odnosu između islednika i osumnjičenog* – kod nečovečnog postupanja fizički dodir i neposredna primena nasilja nad osumnjičenim su mnogo manje izraženi nego u slučaju mučenja (prema: Milić, 2005: 119).

Zaključak

Sumirajući prethodno izlaganje mogli bismo zaključiti kako brutalnost i tortura poseduju brojne *zajedničke karakteristike*, a pre svih:

- *status izvršioca* – policijski službenik, tačnije ovlašćeno službeno lice policije;

- *okolnosti izvršenja* – tokom ili neposredno u vezi sa vršenjem službene (policijske) dužnosti;
- *radnja izvršenja* – primena ekstremno visokog nivoa, pre svega, fizičkog nasilja;
- *oblik krivice (vinosti)* – svesno (namerno) kršenje dozvoljenih granica upotrebe sile, odnosno korišćenje sile u svrhe koje nisu dozvoljene;
- *namera izvršioca* – dozvoljene granice upotrebe sile krše se s jasnom namerom da se konkretnom licu nanese ozbiljne povrede.

Očigledno je da su policijska brutalnost i tortura toliko bliske pojave da se razmatranje njihovog odnosa čini bespredmetnim i neosnovanim. Štaviše, uzimajući u obzir činjenicu da sprovođenje torture (mučenja) u suštini podrazumeva jedan brutalan čin, onda bi se moglo čak reći da je reč o sinonimima. Uprkos tome, iskustva ranijih istraživanja policijskog nasilja pokazuju učestalost nezavisnog sagledavanja ovih dveju pojava, što je kao rezultat uslovilo potrebu preispitivanja njihovih međusobnih razlika. Na osnovu prethodno sprovedene analize utvrđeno je da brutalnost i torturu razdvajaju i neke *suštinske razlike*:

- *definicija* – za razliku od brutalnosti, definicija torture je međunarodno prihvaćena i ima dodatni kvalitet da je dovoljno precizna. Stoga, kako zaključuje Babović, „kad se o ovakvoj vrsti nasilja raspravlja pojam 'tortura' bi mogao korisno zameniti upotrebu pojma 'brutalnost', koji inače izgleda prilično nejasno i eufemistično. Na taj način zlo bi se nazivalo svojim pravim imenom.“ (Babovic, 2000: 375). Razlog tome treba tražiti i u činjenici da brutalnost predstavlja kriminološki pojam, dok je tortura zapravo pravna kategorija, zbog čega se i češće koristi u pravnim propisima;
- *svrha (cilj) upotrebe* – primena torture u policijskoj praksi najčešće se vezuje za konkretan cilj (na primer, iznuđivanje informacija), dok policijska brutalnost obično nema tako jasnu i unapred određenu svrhu;
- *povod izvršenja* – policijsku torturu uglavnom pokreće „plemenit povod“ (engl. *noble cause*), kao na primer „obezbeđivanje“ dokaza neophodnih za rasvetljavanje konkretnog krivičnog dela, dok su kod policijske brutalnosti, koja uglavnom predstavlja emotivnu reakciju policajca na konkretan splet okolnosti, više izraženi lični motivi (na primer, povraćaj autoriteta ili osveta);
- *mesto (lokacija) dešavanja* – dok je za brutalnost gotovo prirodno da se dešava na javnom mestu, posebno kada se javnim eksponiranjem sile teži povratiti poljuljani autoritet, za primenu torture se svesno bira što skrivenija lokacija, jer su takva mesta pogodnija za nesmetano sprovođenje torture, dok se time istovremeno smanjuju šanse za njenim otkrivanjem, budući da se sprovodi daleko od „nepoželjnih pogleda“;

• *reakcija (tolerancija)* – iako je legitimizacija nasilja jedna od bitnih karakteristika policijske potkulture, ona ipak varira u zavisnosti od samog vida nasilja, kao i načina njegove primene, a posebno od povoda takvog policijskog postupanja. Nesumnjivo najveći stepen tolerancije uživa nasilje čiji povod se može lako povezati sa „plemenitim“ namerama (npr. suzbijanje kriminaliteta), jer se takvo nasilje može i lakše racionalizovati, za razliku od nasilja motivisanog ličnim pobudama. Shodno tome bi se moglo logično očekivati da nivo tolerancije prema brutalnosti i torturi bude različit;

• *nosilac odgovornosti* – za postojanje torture odgovorna je i vlada preko međunarodnih instrumenta, dok se kod brutalnosti odgovornost uglavnom svodi na pojedince koji su je neposredno koristili.

Literatura

1. Babovic, B. (2000). Police brutality or police torture, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* (3): 374–380.
2. Bayley, D. (1996). Police Brutality Abroad – in: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (eds. Geller, W.A. and Toch, H.), New Haven 1996: 273–291.
3. Bieler, E. (1984). Policajac u sukobu sa agresivnošću, *Izbor* (2–3): 152–162.
4. Crank, J., Caldero, M. (2010). *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause*, Cincinnati.
5. Cha-Jua, S.K. (2006). Racism is a factor in Police Violence –in: *Police Brutality: Opposing viewpoints* (ed. S. Fitzgerald), Farmington Hills: 55–62.
6. Dempsey, J., Forst, L. (2005). *An Introduction to Policing*, Belmont.
7. Fyfe, J. (1996). Training to reduce police-civilian violence – in: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (eds. Geller, W.A. and Toch, H.), New Haven 1996: 165–179.
8. Holmes, M., Smith, B. (2008). *Race and Police Brutality: Roots and Urban Dilemma*, New York.
9. Kane, R. (2007). Abuse of Authority by Police – in: *Encyclopedia of Police Science* (ed. J.R. Greene), New York: 5–11.
10. Kelman, H.C. (2005). The policy context of torture: A social-psychological analysis, *International Review of the Red Cross* March: 123–134.
11. Kelman, H.C., Hamilton, V.L. (1989). *Crimes of Obedience. Toward A Social Psychology of Authority and Responsibility*, London.

12. Lobnikar, B., Meško, G. (2015). Perception of police corruption and the level of integrity among Slovenian police officers, *Police Practice and Research: An International Journal* (4): 341–353.
13. Milić, N. (2005). Dozvoljeni i nedozvoljeni pritisak na osumnjičenog tokom procesa saslušanja, *NBP – Nauka, Bezbednost, Policija* (1): 115–132.
14. Petrović, M. (2010). Obaveza poštovanja standarda postavljenih Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda prilikom primene policijskih ovlašćenja –u: *Pravo i forenzika u kriminalistici*, Beograd: 77–88.
15. Prenzler, T. (2009). *Police Corruption – Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*, Boca Raton.
16. Roberg, R., Crank, J., Kuykendall, J. (2004). *Policija i društvo* (orig.: *Police and Society – second edition*, New York, 2000, prevod: Dalibegović M.), Sarajevo.
17. Simović, D., Zekavica, R. (2012). *Policija i ljudska prava*, Beograd.
18. Skot, G. (2005). *Istorija torture kroz vekove* (orig. G. Scott: *History of Torture through the Ages*, London 1939, prevod: Marinović V.), Beograd.
19. Žaberl, M., Arlov, D. (2006). Kvalitet istrage povodom nezakonite upotrebe sredstava prinude, *NBP – Nauka, Bezbednost, Policija* (3): 65–80.
20. Worden, R. (1996). The Causes of Police Brutality: Theory and Evidence on Police Use of Force – in: *Police Violence: Understanding and Controlling Police Abuse of Force* (eds. W.A. Geller, H. Toch), New Haven: 23–51.
21. Wu, W., Beken, T.V. (2010). Police Torture in China and its Causes: A Review of Literature, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* (3): 557–579

Pravni akti

1. Krivični zakonik, *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016
2. Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 41/09, 53/10, 101/11, 32/13 – odluka US, 55/14, 96/2015 – dr. zakon, 9/2016 – odluka US i 24/2018 .

3. Zakon o policiji, *Službeni glasnik RS* br. 6/16 i 24/18.
4. Zakon o ratifikaciji konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih i nečovčnih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 9/91.

POLICE BRUTALITY AND TORTURE SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Zoran Kesić

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Numerous specifics of police violence, and above all the characteristics of the perpetrator and the circumstances under which such actions are undertaken, make research of this phenomenon problematic, but also challenging. In addition to the problem of practical nature, researchers of this phenomenon may also encounter some conceptual limitations, especially in terms of defining the subject of research. Hence, our aspiration was to re-examine some of the existing perceptions of police violence, and above all brutality and torture, as its most indicative forms. To this end, we pointed out some common characteristics, as well as the essential differences between these two phenomena, all in order to eliminate certain doubts in their interpretation, but also how to find the most acceptable determinations, which would be an important basis for defining the subjects of some future scientific research into police violence. Specifically, brutality and torture have the following common characteristics: the status of the perpetrator, the circumstances of the execution, the act of execution, the form of guilt (the vindication of the perpetrator) and the intention. In contrast, these two phenomena are distinguished by some important differences, namely: the purpose of use; the cause of execution, the location of the event, the reaction (level of tolerance), and the responsible person.

Keywords: police, coercion, violence, brutality, torture.